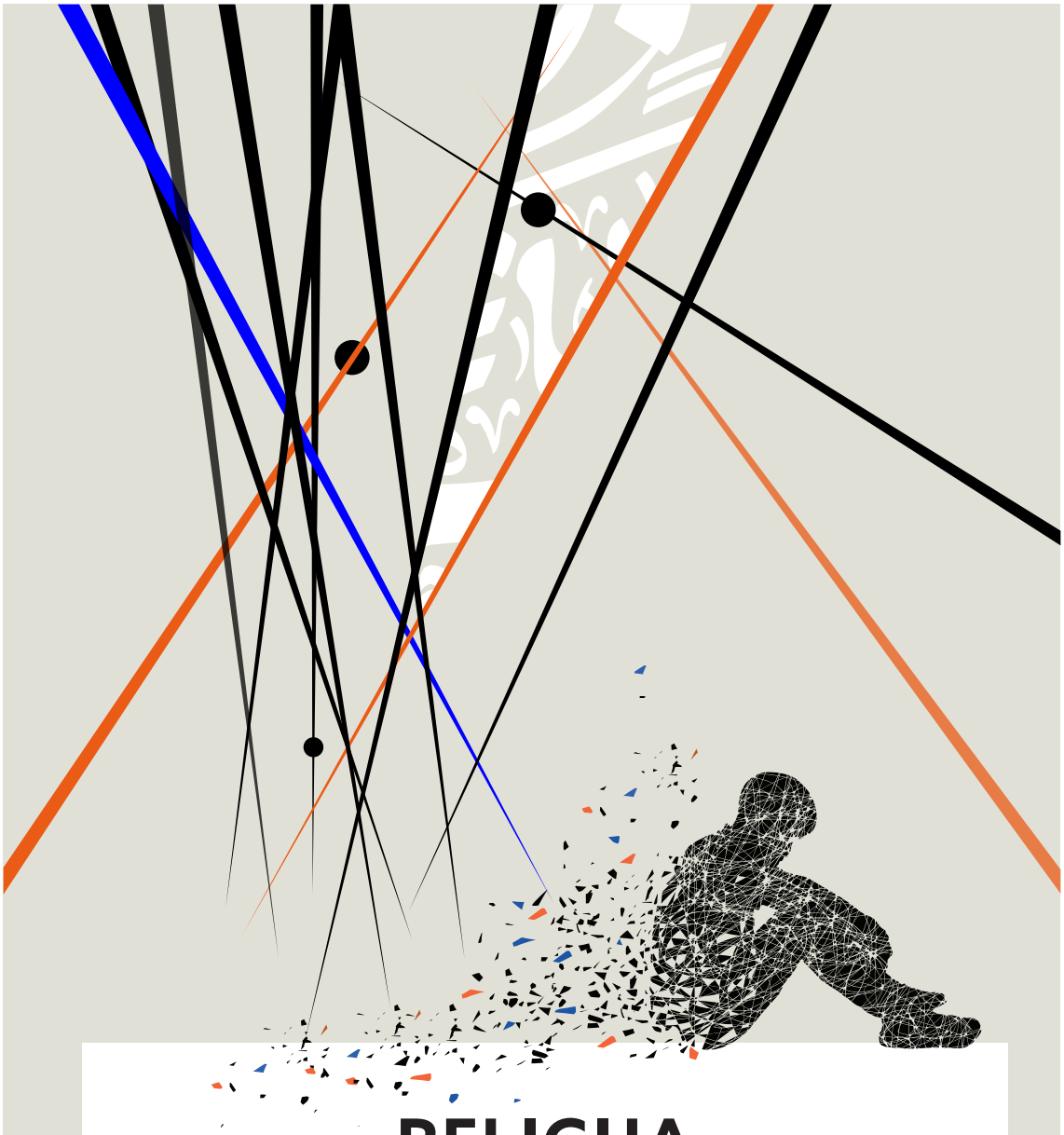

RELIGIJA BEZ PRISILE

Argumenti za osporavanje
zakona o blasfemiji i apostaziji

UiO : Norwegian Centre for Human Rights
University of Oslo

RELIGIJA BEZ PRISILE

Argumenti za osporavanje zakona o blasfemiji i apostaziji

Izvještaj Koalicije iz Osla o projektu
Novi pravci u islamskoj misli, 2021.

Naslov izvornika:
Religion Without Compulsion: Knowledge to Challenge Apostasy and Blasphemy Laws

© The Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief
Norwegian Center for Human Rights
PO Box 6706 St. Olavs plass NO-0130 OSLO

https://www.jus.uio.no/smr/english/about/id/oslocoalition/index.html

Dizajn i štampa: Aksell.no
Oslo, 2022.

SADRŽAJ

O OVOM IZVJEŠTAJU 5

Sažetak 7

Apostazija, blasfemija i srodni pojmovi 10

Uvod: Islamska dilema 11

Članovi 18 i 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima 14

Problem zakona o apostaziji i blasfemiji 15

Preispitivanje tradicije 18

Kur'an i sunnet 21

Kur'anski ajeti 24

Osporavanje tvrdnje o konsenzusu 25

Izmijenjene okolnosti, nove paradigme 27

Otvaranje prostora i stvaranje znanja za nove pristupe 29

O OVOM IZVJEŠTAJU

Koalicija iz Osla je međunarodna mreža stručnjaka i predstavnika religijskih i drugih svjetonazornih zajednica, akademija, nevladinih organizacija, međunarodnih organizacija i civilnog društva, pri norveškom Centru za ljudska prava na Univerzitetu u Oslu. Misija Koalicije iz Osla jeste promoviranje slobode religije i uvjerenja (FORB, skraćenica od engleske fraze *freedom of religion or belief*, prim. prev.) kao općeg dobra za dobrobit svih, u svakom društvu. Ona to čini stvaranjem prostora za naučnike, stručnjake i aktiviste za istraživanje relevantnih tema; objavljivanjem istraživanja i izvora; i radeći s partnerima na podučavanju i izgradnji kompetencija o slobodi religije i uvjerenja (FORB).

Od 2004., projekt Koalicije iz Osla „Novi pravci u islamskoj misli" organizovao je devet međunarodnih radionica i izdao tri knjige o goruć im temama reforme unutar islamske tradicije: *New Directions in Islamic Thought* [Novi pravci u islamskoj misli] (2009.); *Gender and Equality in Muslim Family Law* [Spol i ravnopravnost u muslimanskom porodičnom pravu] (2013., bos. 2020.) i njen popratni izvještaj *Justice Through Equality* [Pravda kroz ravnopravnost] te nedavno *Freedom of Expression in Islam: Challenging Blasphemy and Apostasy Laws* [Sloboda izražavanja u islamu: osporavanje zakona o blasfemiji i apostaziji] (2021., bos. 2022.), sve u izdanju I.B. Taurisa. U nastavku, pozivat ćemo se na ove publikacije skraćenicama *NDIT*, *GEMFL*, *JTE* odnosno *FEI* kako je navedeno redom.

Od 2012., projekat je okupio raznoliku grupu muslimanskih stručnjaka da raspravljaju o slobodi izražavanja i slobodi religije ili uvjerenja u islamskom pravu i modernim muslimanskim društvima. Stručnjaci su obuhvatili vjerske učenjake, akademike u društvenim, humanističkim i pravnim naukama, javne intelektualce i zagovornike politike. Svi su dijelili predanost u bavljenju islamskom tradicijom kako bi sproveli reformu zasnovanu na savremenom razumijevanju slobode izražavanja i uvjerenja. Održali smo tri međunarodne radionice, jednu u Oslu i dvije u Istanbulu, te objavili *FEI*, na kojoj se temelji ovaj izvještaj.

Ovaj izvještaj namijenjen je kreatorima politike, zainteresovanim stranama i zagovornicima kao resurs za razvoj argumenata za pravnu reformu zasnovanih na znanju. On služi kao popratni izvještaj knjige koji rezimira lekcije i ključne argumente proizašle iz stručnih rasprava i pisanih priloga. Napisan je sa posmatračke tačke gledišta, te samo nastoji prikazati različite pravce istraživanja i učenja koje razjašnjavaju problem obećavajući njegovo rješavanje.

Stoga, nismo nastojali razviti konsenzusnu izjavu. Pojedinačni autori koji se ovdje citiraju nisu odgovorni za argumente drugih autora ili za korištenje njihovog rada u ovom izvještaju. Za punu verziju ključnih naučnih nalaza i argumenata kako su ih razvili stručnjaci učesnici, kao i dokaza i literature koje su citirali, molimo pogledajte poglavlja u knjigama i druge ključne izvore koji se navode pod naslovom „Dalje čitanje" u svakom odjeljku.

Christian Moe
Muhammad Khalid Masud
Kari Vogt
Lena Larsen

SKRAĆENICE REFERENCI

NDIT Kari Vogt, Lena Larsen i Christian Moe (ur.). *New Directions in Islamic Thought: Exploring Reform and Tradition*. London: I.B. Tauris, 2009.

GEMFL Ziba Mir-Hosseini, Kari Vogt, Lena Larsen i Christian Moe (ur.). *Gender Equality in Muslim Family Law: Justice and Ethics in the Islamic Legal Tradition*. London: I. B. Tauris, 2013. Prijevod: *Spol i ravnopravnost u muslimanskom porodičnom pravu*. Sarajevo: Centar za napredne studije, 2020.)

JTE Ziba Mir-Hosseini, Kari Vogt, Lena Larsen i Christian Moe. *Justice Through Equality: Building Religious Knowledge for Legal Reform in Muslim Family Laws. A Report on the Oslo Coalition's Muslim Family Law Project*. Oslo, maj, 2013., dostupno na: https://www.jus.uio.no/smr/english/about/id/docs/oc/justice-through-equality.pdf

FEI Muhammad Khalid Masud, Kari Vogt, Lena Larsen i Christian Moe (ur.). *Freedom of Expression in Islam: Challenging Apostasy and Blasphemy Laws*. London: I.B. Tauris, 2021. Prijevod: *Sloboda izražavanja u islamu: osporavanje zakona o apostazijii blasfemiji* (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2020.)

SAŽETAK

Pravo na slobodu religije ili uvjerenja, te pravo na slobodu mišljenja i izražavanja dragocjena su prava za sve, ne samo za muslimane, koji su često žrtve autoritarne vladavine ili predrasude i diskriminacije. Međutim, postoji zabrinutost da su ljudska prava u raskoraku sa muslimanskim vjerovanjem i identitetom, ne samo u pogledu zaštite religije. Ovo državama daje opravdanje da nametnu represivne zakone iako su potpisnice sporazuma o ljudskim pravima. Iako su neke zakone o blasfemiji uveli kolonijalni i sekularni režimi, oni su branjeni u ime islamskog prava i kao oni koji štite čast Poslanika. Ova religijska legitimacija snažno pokreće muslimanski zajednički identitet i individualnu religijsku svijest protiv uočenih opasnosti. Muslimani se tako nalaze u dilemi između islamski sagledanih humanističkih ideala, posmatranih kao sukladnih ljudskim pravima i represivnih politika, postavljenih kao zahtjeva tradicije. Međutim, u ovoj dilemi leži prilika za reformu ako se ona prepozna kao borba oko interpretacija unutar same muslimanske tradicije.

Ovdje izvještavamo o radu muslimanskih stručnjaka koji pokazuje da savremeni zakoni o blasfemiji i apostaziji nanose štetu muslimanskim društvima, te da su kontraproduktivni; otkriva slabosti u vjerskim argumentima za ove zakone; dokazuje da su sloboda religije i izražavanja islamske vrijednosti, te otvara prostor za raspravu i reformu unutar muslimanske tradicije.

Zakoni o apostaziji, oštri zakoni o blasfemiji, vjerske i društvene norme koje ih podupiru predstavljaju poseban *problem za muslimanska društva*. Pored smrtne kazne i drugih strogih krivičnih sankcija, apostazija ima građanskopravne posljedice kao što su poništeni brakovi. Navodni apostati ili blasfemičari, izvrgnuti su i vansudskom nasilju. Općenito, pisani zakoni narušavaju osnovne slobode, zanemaruju temeljne zahtjeve pravde i postaju pogodni za zloupotrebu. Oni štete, ne samo konvertitima, vjerskim disidentima i vjerskim manjinama, nego se zloupotrebljavaju i radi političke i ekonomske dobiti. Posljedica takvih zakona je izbjegavanje rasprave, usporavanje društvenog napredovanja, kriminaliziranje neslaganja, te gušenje protivnika onih koji su na vlasti. Također, oni uništavaju reputaciju vjere i Poslanika koje nastoje zaštititi, povezujući ih sa okrutnim kaznama, nasiljem, prisilnim vjerovanjem i zloupotrebom pravde. Težak položaj žrtava takvih zakona obznanjuje se u svjetskim medijima i aktivističkim mrežama, pothranjujući spiralu javnog bijesa.

Nasreću, *postoje stajališta u muslimanskoj tradiciji koja odbijaju tvrdnju da su takvi zakoni sveti i nepromjenljivi*. Doista, predmoderno muslimansko pravno konstruisanje apostazije i blasfemije, oblikovano je kroz vrijeme specifičnim historijskim, političkim i društvenim uslovima, pa čak i konkretnim događajima iz života glavnih mislilaca.

Potiskivanje i isključivanje različitih i marginalnih vjerskih glasova također je bilo isprepleteno s drugim društvenim hijerarhijama i isključenjima, ne samo rodnim. Priznavanje ljudske prirode zakona otvara prostor za reformu. Štaviše, postaje jasno da kažnjavanje apostazije i blasfemije također nije tako čvrsto podržano ni svetim tekstovima niti konsenzusom pravnika, kako se često pretpostavlja.

Kur'an ne iznosi ni jednu kaznu na ovom svijetu za napuštanje islama ili za vrijeđanje religije. Pravnici koji su insistirali na suprotnom stavu, morali su pribjeći nategnutim tumačenjima. Nasuprot tome, Kur'an doista daje savjet o nenasilnim načinima postupanja s onima koji vrijeđaju Boga, kao što je izbjegavanje takvih osoba i ustezanje od razmjene uvreda. Štaviše, on sadrži izvore koji podržavaju vjerski pluralizam i slobodu, kao što je ajet: *Nema prisile u vjeru* (2:256).

Tradicionalno tumačenje namjeravalo je suziti ili isključiti ova značenja, ali se ona mogu obnoviti modernim etičkim čitanjima Kur'ana.

Sunnet Poslanika, kao što se prenosi u hadiskim zbirkama, uključuje predaje da je Poslanik zatražio da neke osobe koje su ga uvrijedile budu ubijene, ali da je prema drugima pokazao blagost. Ocjenjivanje i tumačenje ovih predaja pokreće pitanja o njihovoj primjenljivosti u sadašnjim okolnostima, posebno ozbiljnih odluka, kao što je smrtna kazna. Naširoko se dokazuje da su, u posebnim okolnostima prve muslimanske zajednice, apostazija i blasfemija predstavljale velike zločine, srodne izdaji i neprijateljskoj propagandi, ali da se danas prijestupe u vjeri treba razlikovati od političkih zločina protiv sigurnost države.

Tvrdnja o konsenzusu muslimanskih pravnika o kazni za apostaziju i blasfemiju prešućuje značajno historijsko neslaganje. Rani muslimanski učenjaci uveliko su se složili da bi muškarac musliman koji počini blasfemiju tim činom postao vjeroodstupnik, te da bi se trebao suočiti sa smrtnom kaznom, ali su se razišli oko mnogih povezanih pitanja. Kasnije, utjecajni pravnici zabilježili su ove razlike, ali su ih u isto vrijeme osporili i opovrgnuli iznoseći konsenzus za svoje brze zaključke. Oporavak i historiziranje tradicionalne raznolikosti pravnog mišljenja od izobličenja moglo bi omogućiti muslimanima da ospore navedeno obrazloženje postojećih zakona i preispitaju ovo pitanje za moderno doba.

Zaključivanje pravnika zasnivalo se na mnogim pretpostavkama koje u to vrijeme nisu provjeravane: da se islam može prakticirati samo pod muslimanskom upravom, da je muslimanska zemlja u ratu s nevjernicima, da nemuslimani mogu u njoj živjeti samo ako su zaštićeni i podređeni sporazumom, te da se poredak čuva egzekucijama i bičevanjima. Ove pretpostavke više ne vrijede kada je mir norma u međunarodnom pravu, savremene nacionalne države imaju ravnopravne građane a nova paradigma ljudskih prava zabranjuje vjersku diskriminaciju i okrutno kažnjavanje. Danas, najsigurnija garancija da svi muslimani mogu slobodno prakticirati islam ista je kao i za druge vjere: država garantuje poštovanje ljudskog prava na slobodu religije. Predmoderni muslimanski pristupi zaštiti

vjere bili su relevantni za realnost toga doba; da bi i dalje ostali relevantni, nužno ih je ponovo razmotriti. Ovo ponovno promišljanje moglo bi voditi *dokidanju represivnih zakona* u skladu s međunarodnim standardima. To potiče pitanje *alternativnih pristupa zaštiti vjere*. Zakoni o „govoru mržnje" mogu se primjeniti protiv najopasnijih oblika antimuslimanskog izražavanja, ali ne mogu i ne bi trebali preuzeti ulogu zakona o blasfemiji. Da bi odbranili svoje svetosti u slobodnom društvu, vjernici će se, uveliko, morati oslanjati na misiju, dijalog, protuargumente i obrazovanje za toleranciju i mogu željeti postaviti zajednički cilj s drugim vjerskim zajednicama i grupama za zaštitu ljudskih prava protiv vjerske netolerancije. Obećavajuća je činjenica da su muslimanske i nemuslimanske vlade napustile beskorisne rasprave o „klevetanju religije", te su se okrenule bavljenju vjerskom netolerancijom protiv osoba.

Upotreba vjerskih argumenata kao podrške ljudskim pravima moglo bi pomoći da se rasprave o ljudskim pravima spase iz ćorsokaka između sekularnog i vjerskog tabora. Međutim, vjerska reforma postavlja svoje vlastite dileme: da li bi se reformatori trebali oslanjati na tradicionalni autoritet kako bi brže postigli ograničene ciljeve, isključujući iz razgovora one bez tradicionalnog autoriteta, ili vjersko znanje i sam autoritet moraju biti demokratizirani, kritikovani i ponovo interpretirani s margina? Naš cilj ovdje jeste da otvorimo širi prostor za raspravu i razvijemo neophodno znanje kako bismo sa smjelošću riješili ova pitanja.

APOSTAZIJA, BLASFEMIJA I SRODNI POJMOVI

U engleskom, pojam apostazija (***apostasy)*** znači „napustiti svoju religiju", dok blasfemija (***blasphemy)*** znači „verbalno vrijeđanje religije i svetog". Ovi pojmovi imaju porijeklo u kršćanskoj tradiciji, gdje su dugo korišteni naizmjenično s pojmom hereza (***heresy***), „slijeđenje neortodoksnog vjerovanja". U modernim sekularnim državama, apostazija i hereza nisu više predmet zakona. U onima koje još uvijek imaju zakone o blasfemiji, značenje se uveliko promijenilo od svakog vrijeđanja svetog na posebno teško vrijeđanje vjerskih osjećaja.

U arapskom, apostazija – napuštanje religije islama – naziva se ***ridde*** a otpadnik ***murtedd***. Ovi pojmovi mogu se upotrebljavati da one koji napuste islam pridruže neprijateljima islama, budući da se vežu za takozvane ratove protiv otpadništva, koji su vođeni u vrijeme prvog halife protiv plemena koja nisu održala svoje obećanje. Različiti pojmovi koriste se za izraze ***uvreda*** ili drugi ***uvredljivi govor***, kao što su ***sebb*** i ***šetm***. Vrijeđanje Poslanika izražava se kao ***sebb en-nebi ili sebb er-resul***.

U islamskom pravu, naširoko je dokazivano da musliman koji vrijeđa Poslanika postaje ***murted***d i da je ***ridde*** zločin koji za sobom povlači smrtnu kaznu shodno fikhskim sankcijama koje su poznate kao Božije „granice, ***hudud*** (jednina ***hadd***).

Optužbe za apostaziju često su usmjerene i protiv ljudi koji se izjašnjavaju kao muslimani. Optužbe za nevjerovanje poznate su pod pojmom ***tekfir*** (od riječi ***kufr***: nevjerovanje). Praksa ***tekfira*** kontraverzna je među muslimanima.

Dodatni izrazi koriste se u različitim jezicima i pravnim sistemima. Na primjer, iranski zakon koristi pojam tohin: omalovažavanje (na arapskom ***tevhin***). „Devijantna sekta" (aliran sesat) glavni je pojam koji se upotrebljava u Indoneziji.

UVOD: ISLAMSKA DILEMA

Konflikt koji se opaža između sekularnih ljudskih prava i vjerskog identiteta ometa borbu za slobodu uvjerenja i izražavanja u muslimanskom svijetu. Kada se taj konflikt prepozna kao unutrašnja borba u muslimanskoj tradiciji, omogućit će se preobražaj dileme u priliku za reformu.

Sloboda religije ili uvjerenja dragocjeno je dobro za vjernike u svim religijama i za one koji to nisu. Ona obuhvata slobodu da se ima religija ili uvjerenje, da se ona promijeni i da se manifestuje na različite načine. Sloboda mišljenja i izražavanja jeste kamen temeljac demokratije. Ona uključuje pravo na traženje, primanje i prenošenje informacija i ideja svake vrsta, na sve načine. Ove dvije slobode usko su povezane. Obje su dio međunarodnih ljudskih prava. Sporazumima UN-a države su se obavezale da će osigurati uživanje ovih sloboda svim licima koja se nalaze pod njihovom jurisdikcijom, bez diskriminacije. Državama je dozvoljeno da ograniče ove slobode zakonom, radi ograničenog seta zakonskih ciljeva i samo ako je neophodno i srazmjerno ostvarivanja tih ciljeva (v. okvir: članovi 18 i 19). Uprkos gotovo univerzalnom prihvatanju ljudskih prava, ipak postoje veliki izazovi. Ljudi su izloženi progonu i diskriminaciji zbog svoje religije, te zatvaranju i ubijanju zbog iznošenja svog mišljenja.

Muslimani imaju specifičan udio u ovim ljudskim pravima. Danas u svijetu, oni osobito žive u zemljama u kojima vlade nisu demokratske i gdje se građanska i ljudska prava često krše. Tamo gdje žive kao manjine, suočavaju se s antimuslimanskim predrasudama i diskriminacijom.

Međunarodne ankete javnog mnijenja pokazuju da muslimani uveliko podržavaju demokratiju i odbacuju ekstremizam i da, također, podržavaju primjenu Šerijata, vjerskog prava. I dok se raspravlja šta ovi odgovori znače u kontekstu, oni se čine kontradiktornim. Ideja primjene božanskog zakona u suprotnosti je sa idejom demokratskog donošenja zakona. Savremena primjena islamskog prava u državama, često je selektivno usmjerena na određena predmoderna pravila koje su u suprotnosti sa međunarodnim ljudskim pravima, uključujući kaznu za napuštanje islama koja krši slobodu promjene religije ili uvjerenja, kaznu za vrijeđanje svetosti u religiji koja krši slobodu izražavanja, te teške tjelesne kazne. Ankete zaista pokazuju da je podrška muslimana ovim teškim kaznama manja od podrške Šerijatu općenito. Međutim, kazne koje se još uvijek primjenjuju za apostaziju i/ili blasfemiju uključuju smrtnu kaznu. Prema međunarodnim ljudskim pravima, države koje još uvijek nisu odbacile smrtnu kaznu, mogu nametnuti takvu kaznu samo za najgore zločine, a ne za vjerovanje ili izražavanje. Neke zemlje predviđaju bičevanje, što narušava slobodu od okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg kažnjavanja.

Nemaju svi ti zakoni islamsko porijeklo. Neke zakonske odredbe o blasfemiji u Pakistanu i Egiptu, na primjer, uvedene su pod kolonijalnom vlašću, među mnogim drugim ograničenjima slobode govora, kao sredstva sprječavanja vjerskih nemira. Ipak, zakoni o apostaziji i blasfemiji u muslimanskim zemljama legitimiraju se i brane kao dio islamskog prava, utemeljeni na Kur'anu i sunnetu Poslanika i potvrđeni konsenzusom srednjovjekovnih pravnika, a s ciljem zaštite časti Poslanika posebno. Ovo vjersko opravdavanje je snažno i same zakone prožima svetošću, što otežava i čak čini opasnim raspravljanje o njihovoj reformi – zaista, u nekim područjima, sami pozivi na dokidanje zakona o blasfemiji smatraju se blasfemičnim. Ne samo da vjernik pojedinac može oklijevati da ide protiv Božijeg zakona, što je pitanje vjerske svijesti, nego argument pobuđuje i osjećaj pripadanja muslimanima i vjernosti zajednici. Predstavljajući zakone kao izvornu islamsku vrijednost, neliberalni vjersko-politički akteri mogu jednostavno pokrenuti kulturalnu odbranu protiv ljudskih prava, klevećući reformatore da su izvana inspirisana prijetnja za muslimansku kulturu i identitet. Primjećujemo da se paralelna politika identiteta odigrava u zapadnim zemljama, gdje se vjera muslimanskih manjina sve više prikazuje kao strana prijetnja čuvanim kulturnim vrijednostima slobode, te se kriticizam i ismijavanje islama uzdižu kao oblik kulturnog otpora.

Zabrinuti muslimani koji žele da afirmišu i ljudska prava i svoj muslimanski identitet, nalaze se u veoma neugodnoj situaciji. Međutim, u ovoj „islamskoj dilemi" počiva strateška prilika za reformu, smatra Mahmoud Sadri. On poredi „sukob unutar civilizacija" i „kognitivnu disonancu" o ovim problemima u islamu s tenzijom između američkih demokratskih vrijednosti i rasističke politike u 20. vijeku, kako se raspravlja u klasičnoj studiji Gunnar Myrdala *An American Dilemma* [Američka dilema] (1944.). Sadri sugeriše da, poput pokreta za građanska prava u Americi, muslimanski reformatori mogu ići naprijed, suočavajući svoja društva s jazom koji postoji između njihovih nehumanih zakona i njihovih ljudskih vrijednosti i ideala. Kao dokaz da ovo može funkcionisati, on je istražio relativno mali broj iranskih suđenja visokopozicioniranim vjerskim disidentima zbog njihovog uvjerenja, otkrivajući da je javno mnijenje prisililo autoritete na odustajanje od smrtne kazne u ovim slučajevima.

Dilema se, onda, može riješiti priznajući da borba za interpretaciju religije ima mjesto u samoj muslimanskoj tradiciji, kao što ga ima u drugim tradicijama. Da bi osporili zakone o apostaziji i blasfemiji u ime islamskih ideala, muslimanima je potrebna, ne samo hrabrost vlastitih uvjerenja, već i poznavanje islamske tradicije da bi povratili vrijednosti slobode i izbora i razjasnili tezu da su kazne božanski zakon.

Ovdje donosimo izvještaj o radu muslimanskih stručnjaka koji izgrađuju takvo znanje na različite načine, između ostalog:

- pokazujući kako zakoni djeluju na načine koji štete muslimanskim društvima i da su kontraproduktivni;
- otkrivajući slabosti u vjerskim dokazima za ove zakone;
- argumentirajući da su sloboda religije i izražavanja islamske vrijednosti, i
- otvarajući prostor za raspravu i reformu unutar muslimanske tradicije.

DALJE ČITANJE

- O religijskoj legitimaciji zakona i problemima politke identiteta, vidi urednički „Uvod", *FEI*; o religijskoj legitimaciji zakona sa djelimično kolonijalnim ili sekularnim postkolonijalnim korijenima, vidi npr. poglavlja o Pakistanu, Egiptu i Indoneziji u *FEI*.
- O „islamskoj dilemi" i iranskim suđenjima: Mahmoud Sadri, „Ponovno oblikovanje reforme", *FEI*.
- Za ispitivanje javnog mnijenja v., između ostalog, Pew Research Center, „The World's Muslims: Religion, Politics and Society" [Muslimani u svijetu: religija, politika i društvo] (https://www.pewforum.org, 2013); John Esposito i Dalia Mogahed, *Who Speaks for Islam?* [Ko govori u ime islama] (New York: Gallup Press, 2007).

ČLANOVI 18 I 19 MEĐUNARODNOG PAKTA O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Član 18.

1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i religije. Ovo pravo podrazumijeva slobodu ostajanja pri svojoj ili usvajanja religije i uvjerenja po svom izboru, kao i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju religiju ili uvjerenje obredima, pridržavanjem, praksom i poučavanjem.
2. Niko neće biti podvrgnut prisili koja bi narušila njegovu slobodu da ostane pri svojoj ili usvoji religiju ili uvjerenje po svom izboru.
3. Sloboda iskazivanja svoje religije ili uvjerenja može se podvrgnuti jedino ograničenjima koja su predviđena zakonom i koja su neophodna za zaštitu javne sigurnosti, reda, zdravlja i morala, ili osnovnih prava i sloboda drugih lica.
4. Države članice ovog Pakta obavezuju se na poštivanje slobode roditelja, odnosno staratelja, da osiguraju religijsko i moralno obrazovanje svoje djece, u skladu sa svojim ubjeđenjima.

Član 19.

1. Svako ima pravo na svoje mišljenje i ne može biti uznemiravan zbog toga.
2. Svako ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo uključuje slobodu traženja, primanja i prenošenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno ili štampano, u obliku umjetnosti ili putem bilo kojeg drugog medija po svom izboru.
3. Primjena prava predviđenih u paragrafu 2 ovog člana nosi sa sobom posebne dužnosti i odgovornosti. Zbog toga se ona može podvrgnuti određenim ograničenjima koja moraju biti predviđena zakonom i koja su neophodna:
   a) za poštovanje prava i ugleda drugih lica;
   b) za zaštitu nacionalne sigurnosti ili javnog reda, javnog zdravlja ili morala.

PROBLEM ZAKONA O APOSTAZIJI I BLASFEMIJI

Represivni i lahko zloupotrebljivi, zakoni o apostaziji i blasfemiji guše misao i razvoj u mnogim muslimanskim zemljama, te bacaju ljagu na islam umjesto da ga brane.

Samo oko polovina muslimanskih zemalja ima zakone o blasfemiji i one nisu jedine zemlje koje ih imaju, ali su dosta sklonije nametanju takvih zakona i okrutnijim kaznama nego druge zemlje. Manji broj zemalja ima zakone o apostaziji, ali je kriminalizacija apostazije problem koji je gotovo jedinstven za muslimanske zemlje, od kojih neke predviđaju i smrtnu kaznu. Zemlje, također, nameću niz poteškoća za navodne apostate kroz građansko i upravno pravo: njihovi brakovi mogu biti čak poništeni, kao što se dogodilo egipatskom akademiku Nasru Ebu Zejdu zbog primjene novih pristupa u proučavanju Kur'ana, ili mogu imati probleme pri dobijanju neophodnih ličnih dokumenata.

Zakoni protiv apostazije narušavaju ljudsko pravo na slobodu religije i uvjerenja, što podrazumijeva pravo svakog pojedinca da bira svoju religiju ili uvjerenje, odnosno da je promijeni. Države mogu, u određenoj mjeri, ograničiti šta ljudi mogu *raditi* u ime religije („manifestacije religije"), ali je pravo na *uvjerenje* shodno vlastitom izboru apsolutno. Zakoni protiv blasfemije ograničavaju slobodu izražavanja, što podrazumijeva pravo na izražavanje šokantnih mišljenja. Zemlje mogu ograničiti govor da bi zaštitile javni red, javno zdravlje, javni moral, nacionalnu sigurnost i ljudska prava drugih lica. Međutim, zabrane blasfemije na takvim temeljima (a koje postoje, ne samo u muslimanskim zemljama, već u mnogim jurisdikcijama) sve više su u raskoraku sa javnim moralom i stručnim mišljenjem. Nedavno je Komitet UN-a za ljudska prava razjasnio da sloboda mišljenja i izražavanja štiti blasfemičan govor. Stoga, zakoni o apostaziji i blasfemiji nisu ni načelno spojivi sa ljudskim pravima.

U praksi, oni imaju i lošije utjecaje, jer jer ih vrlo lahko mogu zloupotrijebiti kako vlasti, tako i politički i poslovni suparnici, bigoti i zavidnici. Često su napisani općenito, nejasno i opasno ih je preispitivati. Oni djeluju zajedno uz druga ograničenja za medije i političke govore kako bi kriminalizirali disidente.

Na primjer, Mohammad Mostafaei primjećuje da Iran primjenjuje „složenu mješavinu" zakona koji se odnose na blasfemiju i apostaziju, što se ne spominje u krivičnom zakonu, ali se može rješavati prema nekodificiranom vjerskom zakonu neredovnim putem.

Iako zakon načelno predviđa dobre osnove za odbranu optuženih, uključujući stroge standarde za dokazivanje i priliku za pokajanje, Mostafaei zna iz prakse, kao iranski advokat i branilac ljudskih prava, da suci imaju široku slobodu odlučivanja i da su često pod uticajem politike. Optuženi se može suočiti sa smrtnom kaznom samo zbog snimanja nevažnog videa, iako je njegova pravna situacija tako nejasna da, kako Mostafaei zaključuje, zakon ne uspijeva zadovoljiti osnovne zahtjeve pravde. Čak i kada je smrtna presuda oborena žalbom, što se redovno dešava, npr., u Pakistanu, optuženi mogu provesti godine u zatvoru čekajući smrt, kao u nedavnom slučaju Asie Bibi.

Zakoni se nekada koriste za uznemiravanje i progon vjerskih manjina, bilo iz drugih konfesija (kao što su kršćani), heterodoksnih grupa (ahmedije, sufije, šije u većinskom sunijskom ambijentu) ili slobodnih mislilaca i ateista. Nekada se oni koriste kao izgovor za uznemiravanje i progon muslimanskih vjernika koji pripadaju većini zbog političkih razloga.

Prijetnja strogim kaznama za izražavanje vlastitog mišljenja može samo zalediti i ugušiti mišljenje i diskusiju, ne samo u religijijskim pitanjima, već i o politici, umjetnosti i nauci, u konačnici usporavajući razvoj društva u cjelini.

Štaviše, takvi su zakoni kontraproduktivni i zbog njih islam gubi ugled. Represivni zakoni i nasilne mjere mogu biti namijenjeni za očuvanje časti religije i Poslanika. Međutim, danas takvi zakoni i mjere – kao što je smrtna kazna ili ubijanje iz osvete, bacaju mrlju na tu čast u očima svijeta. Savremeni senzibiliteti zaziru od okrutnih kazni i priznaju jedino nenametnutu vjeru kao autentičnu. Javlja se ogorčenje zbog terorističkih akata i narušavanja pravde. Slučajevi Salmana Rušdija, danskih karikatura i Charlie Hebdoa na Zapadu, Asie Bibi u Pakistanu i Meriam Ibrahim u Sudanu, samo su neki od najozloglašenijih. Kao odgovor na prijetnje silom protiv blasfemičara, umjetnici i novinari reaguju prkosno, zahtijevajući svoju slobodu produciranjem još kontraverznijeg materijala. Međunarodni mediji i organizacije za ljudska prava podižu svijest o neugodnom položaju žrtava, međutim i islamofobne mreže koriste takve slučajeve. Nije to samo pitanje kako nemuslimani vide islam, nego i kako muslimani počinju gledati svoju religiju. Kao što Mostafaei zaključuje, u iranskom kontekstu, primjena strogih i nepravednih kazni samo može odvratiti od islama.

Činjenica da takvi zakoni diskreditiraju i degradiraju islam, nije samo politički argument: on ima implikacije na islamsku jurisprudenciju. Mohsen Kadivar tvrdi da zakon mora uzeti u obzir mjerila „razumnih ljudi" i da se ova mjerila mijenjaju vremenom: ako neka norma islamskog prava danas vodi ka slabljenju islama (*vehn al-islam)*, to je osnova za obustavu primjene kazne ili čak za poništavanje pravila na kojem se ona u cijelosti temelji.

DALJE ČITANJE

- Urednički „Uvod" u *FEI* ukratko razmatra rasprostranjenost zakona o blasfemiji i apostaziji u muslimanskim zemljama, kao i slučajeve Nasra Ebu Zejda i Asie Bibi. Slučaj Meriam Ibrahim kratko je razmotrila Kecia Ali u „Prelaženje svih granica", *FEI*. Postoji značajna literatura o Rušdiju i slučajevima karikatura koji nisu razmatrani u *FEI*.
- Komitet UN-a za ljudska prava tretira blasfemiju u svom Općem komentaru br. 34 (2011) o članu 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (UN doc. CCPR/C/GC/34).
- Mohammad Mostafaei, „Zločini blasfemije i apostazije u Iranu", *FEI*.
- O *vehn al-islam*, kao osnovi za obustavljanje primjene kazni, v. Mohsen Kadivar, „Ka uklanjanju kazne za apostaziju u islamu", FEI.

PREISPITIVANJE TRADICIJE

Iako se predstavlja kao božanska i nepromjenljiva, islamska pravna konstrukcija apostazije i blasfemije oblikovana je, tokom vremena, specifičnim historijskim, društvenim i političkim uslovima.

Abdullah Saeed u svom pregledu razrađuje kako je razvoj zakona o blasfemiji i apostaziji oblikovan društveno-političkim faktorima, uključujući političke interese za sigurnost i moć. Na početku, opstanak i povezanost rane muslimanske zajednice došli su u pitanje, budući da su se poslanik Muhammed i njegovi sljedbenici suočili sa neprijateljstvom mekkanskog establišmenta i da su ih podrivali takozvanih „licemjeri". Nakon smrti poslanika Muhammeda, prvi halifa vodio je ratove zbog apostazije (*ridde*) protiv plemena koja su se odmetnula. Ovi događaji pružili su materijal pravnicima koji su razvijali pravo tokom narednih vijekova, usred neprekidnih prijetnji, dok su se vladari promjenljivih dinastija, suočavali s društvenim, političkim i sektaškim sukobima kao i osvajanjima. Kao što Saeed primjećuje, rastuća tendencija odanosti Poslaniku, takođe je pojačala potrebu da se brani njegova čast i čast zajednice. Može se zaključiti da su zakoni koji regulišu religijski govor i uvjerenje imali za cilj da učvrste autoritet vladara i osnaže granice društva protiv religijskih vanjskih grupa u turbulentnim vremenima.

Zakon o blasfemiji oblikovan je i posebnim događajima u životu glavnih mislilaca. Kao što Muhammad Khalid Masud ističe, Ibn Tejmijje (u. 1328.) napisao je svoje utjecajno djelo o blasfemiji kao odgovor na događaj u kojem je on kažnjen zbog svoje uloge u nasilju mase protiv jednog kršćanina optuženog za blasfemiju. On je takođe pisao u vrijeme pobune šija i osvajanja Mongola, kada je vršio javnu funkciju u Siriji. On se, zauzvrat, oslanja na djelo Kadija ʿIjada (u. 1149.), sudije koji je živio na spoju Magreba i muslimanske Španije. Studija Nore Eggen o ʿIjadu sugeriše da je on, namećući zakon za one koji uvrijede Poslanika, takođe branio jedan oblik religijskog učenjačkog autoriteta, a kao odgovor na uspon el-Muvehhiduna, radikalnog vjerskog pokreta, koji je ustanovio jedno carstvo (oko 1130–1269).

Nova revnost za sprovođenje takvih zakona u modernom postkolonijalnom dobu može se, takođe, pripisati društveno-političkim prilikama. Zakoni su oživljeni usponom islamizma, direktno – gdje su islamisti došli na vlast i indirektno – kada se druge vlade susreću sa njihovim izazovom, tražeći religijsku legitimaciju. Islamistički projekat spajanja države i religije, prirodno ima za posljedicu ideološko nadziranje religijskog uvjerenja i izražavanja. Polemika koju izazivaju takvi zakoni na Zapadu, pojačavaju njihovu privlačnost narodnom senzibilitetu kao prkosnog izraza muslimanskog zajedničkog identiteta i nacionalnog suvereniteta

suočenog s nejednakim globalnim odnosima moći.

U mnogim mjestima, religijski establišmenti imaju glavnu ulogu u suprostavljanju reformi zakona i zalaganju za njihovu primjenu. Ovdje se, također, politika isprepliće sa religijom. U studiji slučaja Vijeća uleme Indonezije (MUI), Syafiq Hasyim istražuje „politiku fetvi" koju slijedi ovo kvazidržavno tijelo religijskih učenjaka koje donosi fetve proglašavajući religijske grupe i prakse „devijantnim".

On pokazuje kako ove fetve služe kao sredstvo za širenje utjecaja MUI-a na javni život. Iako fetve nemaju formalni pravni efekat u sekularnoj državi s jednakim građanstvom, u praksi one utječu na donosioce zakona, policiju i sudove. Ovaj utjecaj pojačan je potrebom države, nakon Suhartove vladavine, za demokratskom legitimacijom iz reda muslimanske većine. U isto vrijeme, one postavljaju izazov pluralizmu, na kojem je država utemeljena. U Egiptu, Univerzitet al-Azhar, koristeći svoju poziciju između vladajućih elita i islamista, zauzima, na sličan način, prominentnu javnu ulogu boreći se za islamizaciju zakona i potičući na vođenje krivičnog postupka protiv blasfemije, kao što se navodi u detaljnoj pravnoj studiji Moataza El Fegieryja.

Posmatrana zajedno, ova promišljanja podržavaju gledište islamske pravne misli i prakse u vezi s blasfemijom i apostazijom kao historijski zavisnih, povezanih sa društveno-političkom moći i podložnih analizi i kritici, na istoj liniji kao i drugi oblici društvene dominacije i grupnog razgraničenja. Zaista, gušenje i isključivanje različitih i marginalnih glasova također se veže sa drugim društvenim hijerarhijama i isključivanjem, posebno rodnim. Ovo je vidljivo, npr. u pravnim odredbama o diferencijalnom tretiranju žena apostata (hanefijska škola smatrala je da one ne bi trebale biti ubijene, već zatvorene i prema njima treba postupati oštro sve dok se ne pokaje), ali se implikacije dalje proširuju.

Primjećujući da je moć uvijek povezana s rodom, Kecia Ali prati paralele između marginalne pozicije heterodoksije i pozicije žena. I jedna i druga postavljaju izazov za establišment ortodoksije, podižući glasove koje autoriteti nastoje da delegitimiziraju. To se posebno odnosi, ne samo na moderne muslimanske feministkinje već i na majke muslimanke, koje su izgubile dijete, koje bi njihova „pretjerana tuga" mogla navesti na teološku pogrešku preispitivanja božanske pravde. To je bio izvor zabrinutosti, jer su žene, iako na margini u pogledu moći, posmatrane kao veoma bitne za društvene

granice. Suprotno tome, Ali tvrdi da je pogreška u religiji feminizirana, primjećujući (sa Saeedom) da postoje paralele između pogubljenja apostata zbog kršenja vjerskih granica i ubijanja žena iz časti zbog kršenja seksualnih granica. Uzimanje u obzir bliskih veza između patrijarhalne, političke i religijske vlasti može tako obogatiti naše razumijevanje vjerske slobode i slobode govora i ponuditi nove smjerove za kritiku i reformu.

Prepoznavanje omjera u kojem su ljudski faktori, kroz historiju, oblikovali zakone može pomoći u njihovom demistificiranju i otvoriti prostor za reformu. U konceptualnom pogledu, od pomoći može biti pravljenje razlike između božanskog zakona (*Šerijata*) i nesavršenog ljudskog razumijevanja istog (*fikha*), kao i između tradicionalnog *fikha* i savremenih kodificiranih državnih zakona. Štaviše, pokazalo se da čak i u tradicionalnom smislu kazna za apostaziju i blasfemiju nije adekvatno podržana ni svetim tekstovima niti konsenzusom pravnika, kako se često pretpostavlja.

DALJE ČITANJE

- O historiji, društveno-političkim utjecajima i dinamici dominacije i isključenja općenito: Abdullah Saeed, „Propisi o blasfemiji u islamu: ka preispitivanju?“, *FEI*.
- O rodnim aspektima ove dinamike: Kecia Ali, „Prelaženje svih granica? Rodni autoritet i izazivanje ortodoksije“, *FEI*.
- O Ibn Tejmijji: M. Khalid Masud, „Čitanje Ibn Tejmijjinog *es-Sarima*“, *FEI*.
- O Kadiju ‘Ijadu: Nora S Eggen, „El-Kadi ‘Ijadova odbrana Poslanika i naučne tradicije: eš-Šifa’“, *FEI*.
- O Indoneziji i Egiptu: Syafiq Hasyim, „Politika fetve, ‘devijantne grupe’ i *tekfir* u kontekstu indonezijskog pluralizma: studija o Vijeći indonezijske uleme“, *FEI*; Moataz El Fegiery, „Čuvanje glavnog toka: blasfemija i apostazija u Egiptu“, *FEI*.
- O razlici između Šerijata i fikha vidi *JTE*. O razlici između klasične pravne tradicije i zakona savremene države, v. npr. Saeed, „Propisi o blasfemiji“, *FEI*.

KUR'AN I SUNNET

Kur'an ne predviđa kaznu na ovom svijetu za apostaziju i blasfemiju, ali podupire izbor religije i nenasilne odgovore na uvredu. Ta se poruka nastoji minimizirati, ali bi se mogla vratiti modernim čitanjima.

Kur'an ne navodi eksplicitno bilo kakvu kaznu na ovom svijetu za napuštanje islama, niti za vrijeđanje religije, ali jasno daje do znanja da će Bog oštro presuditi na drugom svijetu. Budući da donosi druge oštre kazne (*hudud*), npr. za krađu, odsustvo takvih ajeta o apostaziji i blasfemiji, čini se još značajnijim.

Neki pravnici insistirali su na tome da Kur'an jeste pozvao na ovosvjetsku kaznu, ali su morali pribjeći nategnutim tumačenjima. Mesud objašnjava kako je tako činio Ibn Tejmijje (u. 1328.), jedan od najutjecajnijih autora koji su pisali o blasfemiji. U jednom od svojih brojnih dokazivanja, Ibn Tejmijje je razvio tumačenje da riječi korištene u naizgled paralelnim kontekstima imaju isto značenje. Tako su prekršaji koje Kur'an vezuje isključivo za kaznu na drugom svijetu, kao što je „vrijeđanje" i „uznemiravanje" Poslanika (9:61, 33:57), prihvaćeni kao „prkošenje ili neposlušnost" Bogu i Poslaniku (8:12–13), a kazna za to bila je „udarac po šijama".

Međutim, Kur'an sadrži obilne izvore za one koji traže uporište za slobodu religije, pa čak i snažan govor. Tu je savjet za vjernike kako da postupaju na nenasilan način s onima koji vrijeđaju Boga: da ih izbjegavaju i da se suzdrže od razmjene uvreda (4:140, 6:108). Štaviše, Kur'an sadrži nekoliko očiglednih iskaza religijskog pluralizma i slobodnog izbora. On potvrđuje da bi svi bili vjernici da je Bog tako htio (10:99) i izjavljuje: *pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje* (18:29). Na mnogim mjestima Poslaniku se daju upute da je on poslan samo da upozorava ljude, a ne da ih silom nagoni u vjeru; osuda nevjernika pripada Bogu. Zaključna poruka ajeta: *U vjeru nema prisiljavanja* (2:256) kao da odbacuje bilo kakvu ovosvjetsku kaznu za mijenjanje religije pojedinca ili posjedovanje drugačijeg mišljenja, kao što jedan od naših saradnika, Mohsen Kadivar, uvjerljivo argumentira. Kako su, onda, predmoderni islamski pravnici i moderni zakoni mogli kažnjavati ljude koji su se koristili slobodnim izborom, uprkos ovim porukama?

Svi vjerski tekstovi moraju se interpretirati, a Kur'an je posredovan kumulativnim slojevima kur'anske interpretacije (*tefsir*). Omaima Abou-Bakr pratila je interpretaciju ajeta o „zabrani prisile" (2:256) kroz historiju. Tumači su koristili hermeneutička sredstva *tefsira* kako bi ograničili značenje ajeta ili ga potpuno derogirali.

Interpretacije koje ga ograničavaju, obično se oslanjaju na različite tradicije o okolnostima u kojima je ajet objavljen, da bi se zaključilo,

npr. da se odnosi samo na sljedbenike Knjige koji se pokoravaju i plaćaju glavarinu. Derogacija pretpostavlja da su ajeti koji pozivaju muslimane na borbu protiv nevjernika objavljeni kasnije i da zato oni zamjenjuju ajete koji odbacuju prisilu. Rani tumači ponekad su uočavali vezu sa drugim ajetima koji promoviraju slobodu izbora, te su naglašavali da je vjerovanje stvar između pojedinca i Boga i shvatali da je prisila u vjeru u sukobu sa idejom individualne moralne odgovornosti i božanske kazne ili nagrade, primjećuje Abou-Bakr. Ove tačke izgubile su se iz vida i tradicija je propustila priliku da ovim ajetom utemelji slobodu religije za sve, uključujući i muslimane. Prema riječima Abou-Bakrove „oni su učinili vječnim ono što bi trebalo biti podložno promjeni, a smatrali promjenljivim ono što bi trebalo biti stalnim vodećim načelom."

To se počinje mijenjati sa učenjacima kao što su Muhammed ʿAbduhu (u. 1905.), Mahmud Šeltut (1893–1963) i et-Tahir Ibn ʿAšur (1879–1973), koji su tvrdili, između ostalih, da „ajeti o borbi" pripadaju kontekstu prve borbe muslimana za opstanak u Medini, i da tako nisu derogirali ajet 2:256. Novi pristupi Kur'anu razvili su se kako bi uzeli u obzir širi historijski kontekst objave, kao i širi jezički kontekst i cjelokupno etičko gledište koje moderni muslimani crpe iz Kur'ana u cjelini. Pokušaji da se savremene slobode utemelje na Kur'anu ponekad se odbacuju kao ahistorijski, ali Abou-Bakrova uviđa vrijednost modernih interpretacija koje nastoje „obnoviti izvornu etičku poruku", sugerirajući da reformistički pogled ide ruku pod ruku s kritičkom perspektivom.

Poslanikov sunnet sadrži predaje da je Poslanik zahtijevao da se neki ljudi koji su promijenili vjeru ili ga uvrijedili pogube, ali da je pokazao milost prema drugima. Može se postaviti pitanje da li su sve ove predaje vjerodostojne, ne samo zato što se čini da su u suprotnosti s kur'anskim etosom neprisljavanja. Razlikovanje vjerodostojnih i slabih predaja od Poslanika (*hadisa*) poznat je princip interpretacije u islamskoj jurisprudenciji. Ako su vjerodostojne, ostaje pitanje kakvo je bilo njihovo značenje u izvornom kontekstu, da li su i kako primjenjive danas, kako ih pomiriti s Kur'anom, i posebno, da li su one dovoljan dokaz da se ustanovi smrtna kazna.

Rasprostranjena je tvrdnja da apostazija i blasfemija nisu bile čisto vjerski zločini u specifičnim okolnostima prve muslimanske zajednice, kada su neprijatelja izvana i „licemjeri" iznutra ugrožavali sami opstanak vjere. Zapravo, u toj situaciji, one su predstavljale krupne političke delikte srodne izdaji ili propagandi u korist neprijatelja. U današnjim izmijenjenim okolnostima, kako se tvrdi, vjerski delikti trebali bi se razlikovati od političkih zločina protiv državne sigurnosti. Međutim, čini se da će ovaj važni argument vjerovatnije biti djelotvoran u državama koje već priznaju određeni stepen odvojenosti između države i religije, nego u državama kojima upravlja islamistička ideologija.

U *FEI*, Kadivar razrađuje ove tvrdnje u kontekstu šijske jurisprudencije: nedvojbeno autentična poruka Kur'ana baca sumnju na vjerodostojnost kontradiktornih predaja od Poslanika. Kadivar ne pronalazi uvjerljivu predaju da je Poslanik bilo kada osudio nekog na smrt samo zbog apostazije, te argumentira da su uvijek bili uključeni i drugi zločini.

DALJE ČITANJE

- O Ibn Tejmijjinoj osebujnoj interpretaciji: M. Khalid Masud, „Čitanje Ibn Tejmijjinog *es-Sarima*", *FEI*.
- O interpretaciji ajeta 2:256: Omaima Abou-Bakr, „Sloboda religije u kur'anskoj egzegezi", *FEI*.
- O tekstualnom uporištu za slobodu izražavanja, v. također Mohammad Hashim Kamali, *Freedom of Expression in Islam* [Sloboda izražavanja u islamu] (Cambridge: Islamic Texts Society, 1997.).
- Za kritike islamskog zakona o apostaziji kao suprotnog kur'anskom učenju, v., pored ostalog, Kadivar, „Ka uklanjanju", *FEI*, Khaled Abou El Fadel, *Reasoning With God*: *Reclaiming Shari'ah in the Modern Age* [Rasuđivanje s Bogom: Povratak šerijata u moderno doba] (Lanham, MD: Rowman &Littlefield, 2014.), str. 400.
- O sunnetu Poslanika: Saeed, „Propisi o blasfemiji"; Kadivar, „Ka uklanjanju", *FEI*.

KUR'ANSKI AJETI

Protiv prisile

U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti – Pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u šejtana, a vjeruje u Allaha – drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti. – A Allah sve čuje i zna. (2:256)

Da Gospodar tvoj hoće, na Zemlji bi doista bili svi vjernici. Pa zašto onda ti da nagoniš ljude da budu vjernici? (10:99)

(...) Zar da vas silimo da to protiv volje vaše priznate? (11:28)

I reci: „Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće neka ne vjeruje! Mi smo nevjernicima pripremili vatru (...). (18:29)

Upućivanje Poslanika da samo upozorava

(...) tvoje je da objavljuješ, a Naše da tražimo polaganje računa. (13:40)

(...) onaj ko bude išao Pravim putem, na Pravom putu je za svoje dobro; a onome ko je u zabludi, ti reci: „Ja samo opominjem." (27:92)

Mi dobro znamo šta oni govore; ti ih ne možeš prisiliti, nego podsjeti Kur'anom onoga koji se prijetnje Moje boji! (50:45)

Ti poučavaj – tvoje je da poučavaš, ti vlasti nad njima nemaš! (88:21–22)

(Vidi također: 5:99, 10:108, 22:56–58, 39:41)

Smireno ophođenje s nevjernicima i uvredama

(...) kad čujete da Allahove riječi poriču i da im se izruguju, ne sjedite s onima koji to čine dok ne stupe u drugi razgovor, inače, bićete kao i oni. Allah će sigurno zajedno sastaviti u džehennemu licemjerje i nevjernike. (4:140)

Ne grdite one kojima se oni, pored Allaha klanjaju, da ne bi i oni nepravedno i ne misleći šta govore Allaha grdili (...). (6:108)

A vama – vaša vjera, a meni – moja! (109:6)

(U ovom prijevodu korišten je *Prijevod Kur'ana* Besima Korkuta, prim. prev.)

OSPORAVANJE TVRDNJE O KONSENZUSU

Tvrdnja da je postojao konsenzus o kazni za apostaziju i blasfemiju prešućuje značajno pravno neslaganje.

Tvrdnje da su stroge kazne za blasfemiju i apostaziju mjerodavno podržane konsenzusom (*idžma*ʿ) srednjovjekovnih pravnika čine srž legitimnosti ovih kazni. Rani muslimanski pravnici doista se jesu složili da je muškarac musliman koji počini blasfemiju vjeroodstupnik i da se treba suočiti sa smrtnom kaznom. Ipak, razišli su se u mnogim pitanjima, uključujući mogućnost pomilovanja, davanja vremena optuženom da se pokaje, oko kazne za ženu koja počini apostaziju, da li je blasfemija sama djelo za koje su propisane božanske kazne (*hudud*), oko kazne za nemuslimana počinitelja blasfemije i osnova za kažnjavanje nemuslimana, uključujući pitanje da li blasfemija dokida sporazum o zaštiti nemuslimana kao *zimmi* podanika.

Kasniji utjecajni pravnici bili su svjesni ovih razlika, ali je narativ o postojanju konsenzusa uveliko prevladao, dok se različitost mišljenja među prvim pravnicima sve više negirala i potiskivala. U svom djelu o blasfemiji, Ibn Tejmijje iznosi tvrdnju o konsenzusu za svoj sveobuhvatni stav da ko god uvrijedi Poslanika, bio musliman ili ne, mora biti kažnjen smrću, bez poziva na pokajanje ili odricanje prije toga.

Ali, kao što M. Khalid Masud pokazuje, on se također držao tradicije pažljivog bilježenja mišljenja ranijih pravnika, uključujući i mnoga koja su se razlikovala od njegovog. Na taj način, on uvjerljivo opovrgava svoju tvrdnju da je postojao konsenzus. Ibn Tejmijjine strategije uključivale su tvrdnju da su prevladavajući pogledi pravnika konsenzus te pobijanje i odbacivanje mišljenja koja su se razlikovala od njegovog kao pogrešnih. U narednim stoljećima, a naročito u moderno doba, Ibn Tejmijjino beskompromisno gledište raširilo se preko hanbelijske pravne škole kojoj je pripadao.

Arafat Mazhar i Syed Zainuddin Moulvi ispitivali su argumente koji podržavaju uvođenje pakistanskog Zakona o blasfemiji i svođenje sankcije na smrtnu kaznu u svim slučajevima. Zakonodavci su tvrdili da to odražava konsenzus hanefijske škole islamskog prava, preovlađujuće škole kojoj pripadaju pakistanski muslimani. Međutim, tradicija bilježi da su se stavovi ranih hanefijskih pravnika, uključujući Ebu Hanifu, razlikovali od ovog navodnog konsenzusa oko ključnih tačaka. Mazhar i Moulvi slijede hanefijskog učenjaka Ibn Abidina (u. 1842.) u praćenju ove greške do hanefijskog pravnika el-Bezzazija (u. 1414.). Bezzazi, kako oni tvrde,

netačno pripisuje Ibn Tejmijjino stajalište – o smrtnoj kazni koja se podjednako primjenjuje na muslimanske i nemuslimanske prijestupnike, bez mogućnosti oprosta – konsenzusu hanefijske pravne škole. Ova pogrešna interpretacija bila je tako utjecajna da je zamijenila mjesto „autentične pozicije" škole.

Mazhar i Moulvi otišli su korak dalje da bi pokazali kako se konsenzus postiže i danas. Oni su prenijeli svoje dokaze religijskim institucijama, učenjacima i religijsko-političkim ličnostima koje su zagovarale smrtnu kaznu.

Skandalozno je da nekoliko zagovornika kazne koje su intervjuisani, nisu odbijali njihove nalaze, nego su smatrali da javnost ne treba o njima biti informisana. Pozivajući se na islamski pravni princip *maslehe* (općeg dobra), oni su zaključili da bi obznanjivanje bilo društveno štetno jer bi išlo u korist sekularnim programima.

Oporavljanje tradicionalne raznolikosti pravnog mišljenja od iskrivljavanja, moglo bi, onda, dozvoliti muslimanima da ospore navedenu argumentaciju za postojeće zakone. Njeno historiziranje omogućava im da iznova razmotre cijeli problem vjerovanja i izražavanja za potpuno izmijenjene okolnosti modernog vremena.

DALJE ČITANJE

- Masud, „Čitanje Ibn Tejmijjinog es-Sarima", *FEI*.
- Arafat Mazhar i Syed Zainuddin Moulvi, „Pluralnost, neslaganje i hegemonija: priča iza pakistanskog zakona o blasfemiji", *FEI*.

IZMIJENJENE OKOLNOSTI, NOVE PARADIGME

Ključne pretpostavke koje stoje iza tradicionalnog zakona o blasfemiji i apostaziji više ne vrijede u modernom svijetu s paradigmom ljudskih prava.

Rasuđivanje pravnika zasnivalo se na mnogim pretpostavkama koje u to vrijeme nisu preispitivane: da se islam može slobodno praktikovati jedino pod muslimanskom vlašću, da je islamska zemlja u ratu s nevjernicima, da nemuslimani mogu u njoj živjeti samo ako su zaštićeni sporazumom, da prevlast islama mora biti jasno uspostavljena i da se red mora čuvati pogubljenjima i bičevanjem. Međutim, ove tvrdnje više ne vrijede prema međunarodnom pravu, zakonodavstvu modernih nacionalnih država i novoj paradigmi o ljudskim pravima.

Danas, najpouzdanija garancija da svi muslimani mogu slobodno praktikovati i propagirati islam, ista je kao i za svaku drugu vjeru: država garantuje poštovanje ljudskih prava na slobodu religije ili uvjerenja i slobodu mišljenja i izražavanja. Iako je blasfemija zločin i u nekim evropskim zemljama, prema ekspertnom mišljenju UN-a, zabrane blasfemije nisu legitimno ograničenje slobode izražavanja.

Važan predmoderni argument za kaznu pogubljenja nemuslimana blasfemičara bio je da blasfemija krši njihov sporazum o zaštiti *zimmi* podanika muslimanske vladavine, tako da se praktično vraćaju na položaj neprijatelja prije sklapanja sporazuma, koji bi, zakonski, mogli biti ubijeni. Masud tako primjećuje da su Ibn Tejmijjini argumenti za smrtnu kaznu „pretpostavljali trajno stanje rata" u kojem se predviđa da će se apostati i blasfemičari pridružiti neprijateljskom taboru. Ova pretpostavka, naglašava on, više ne vrijedi. Prema međunarodnom pravu, dopuštena relacija između država je mir, a ne trajni rat (UN povelja, čl. 2(4)).

Štaviše, moderne države imaju ravnopravne građane, ne „zaštićene" populacije. Građani su jednaki pred zakonom, nisu rangirani, niti se o njima prosuđuje na osnovu religije a diskriminacija na vjerskoj osnovi je zabranjena. Kao što su istakli Mazhar i Moulvi, argumenti o nemuslimanima blasfemičarima koji se oslanjaju na njihov predmoderni „zaštićeni" status kao *zimmija* nemaju smisla u modernom pakistanskom kontekstu u kojem nemuslimani, naprimjer, služe u vojsci kao suzaštitnici svojih građana.

Osnovni element međunarodnih ljudskih prava jeste zabrana diskriminacije po različitim osnovama, uključujući i religiju. Države se ne mogu miješati u pravo osobe da stupi u brak i zasnuje porodicu zbog njene religije ili promjene religije. One ne bi trebale

postavljati zakonska i administrativna opterećenja ljudima, npr. u vezi s ličnim kartama, zbog promjene religije ili pripadnosti religiji koja službeno nije odobrena.

Stav o kazni također se temeljito izmjenio. Međunarodna ljudska prava zabranjuju mučenje i okrutnu, nehumanu ili ponižavajuću kaznu. To isključuje mnoge bolne fizičke kazne koje su podjednako primjenjivali i muslimani i nemuslimani donedavno, kao što je bičevanje. Ljudska prava, također, ograničavaju smrtnu kaznu na „najteže zločine", daju pravo na traženje pomilovanja ili ublažavanje kazne u svim slučajevima i ubrzala su međunarodni trend ka ukidanju smrtne kazne. Općenito, kako ističe Kadivar, napredak u kriminologiji u prvi plan je stavio ciljeve reformiranja i rehabilitacije kriminalca i pokazao da nove metode „mogu biti bolje i efikasnije u postizanju osnovnog cilja Zakonodavca" od tradicionalnih kazni. Stoga, pravna odbrana religije koja je nedvojbeno bila prilagođena pravnoj i političkoj stvarnosti svog vremena sve je manje funkcionalna u sadašnjosti. Stoga, oni koji su zabrinuti za napade na islam trebaju razmotriti druge strategije za odbranu svojih vrijednosti.

DALJE ČITANJE

- Za stavove UN-a o zabranama blasfemije, vidi Komitet UN-a za ljudska prava, Opći komentar br. 34 (2011.), UN doc. CCPR/C/GC/34; o miru, v. Povelju UN, čl. 2(4).
- O međunarodnim odnosima: Masud, „Čitanje Ibn Tejmijjinog es-*Sarima*", *FEI*.
- O napredku u kriminologiji: Kadivar, „Ka uklanjanju", *FEI*.
- O zimmijama i građanima: Mazhar i Moulvi, „Pluralnost, neslaganje i hegemonija", *FEI*.

OTVARANJE PROSTORA I STVARANJE ZNANJA ZA NOVE PRISTUPE

Razlog za pravnu reformu je jasan, ali šira etička i strateška pitanja tek treba razraditi.

Postoji hitna potreba da muslimanska društva ponovo promisle o normama koje uređuju govor i uvjerenje s ciljem pravne reforme koja je u skladu s međunarodnim standardima. Tvrdnje koje su ovdje predstavljene sugerišu da dalekosežne reforme mogu biti u skladu sa pažljivim interpretacijama islama. Represivni državni zakoni o apostaziji i blasfemiji mogli bi se dokinuti, posebno smrtna kazna. Diskriminacija konvertita i „devijantnih" vjerovanja u građanskom zakonu i administraciji također bi se mogla eliminisati. Međutim, pored ovog, nova paradigma ljudskih prava postavlja mnoga pitanja islamskoj etici; posebno, kako bi se muslimani trebali odnositi prema konverziji, vjerskom neslaganju i uvredljivom govoru bez pribjegavanja krivičnom pravu, prisili ili nasilju. U isto vrijeme, reformatori moraju razmišljati i o dubljim etičkim i strateškim pitanjima.

Zagovornici reforme možda žele razmisliti koji bi zakoni, ako ih ima, trebali zamijeniti postojeće. S tim u vezi, urednici *FEI* vide obećanje u razvoju događaja u UN-u. Tokom prošle decenije, muslimanske i nemuslimanske vlade odmakle su se od duge i beskorisne debate o „klevetanju religije" ka rješavanju problema oko kojeg se svi mogu složiti: religijska netolerancija prema osobama.

Dio nove rasprave bavi se zakonima o „govoru mržnje" ili zakonima o podsticanju na diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilje po osnovu religije i drugih razloga. Međunarodna ljudska prava propisuju da takvi zakoni mogu legitimno ograničiti slobodu izražavanja (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 20). Međutim, stručnjaci se slažu da oni moraju biti pažljivo napisani, sa zaštitnim mehanizmima, kako bi se izbjeglo pravljenje odstupnice na koju bi vlade mogle uvesti represivne zakone pod novim imenom.

Zakoni o govoru mržnje mogu, potom, imati važnu ulogu protiv najopasnijih oblika anti-muslimanskog izražavanja: protiv izravnog zagovaranja mržnje koja ugrožava ljude. Ali oni ne mogu i ne bi trebali služiti kao slučajna zamjena za zakone o blasfemiji. Reformatori trebaju biti oprezni da ne daju takav dojam. Kao prvo, zakoni o govoru mržnje štite prava živih osoba. Nasuprot zakona o blasfemiji ili „klevetanju religije", oni ne štite religiju ili njene svetosti od kritika, čak i ako je uvredljiva.

Ljudska prava, zasigurno, ne sprječavaju vjernike da brane svoju vjeru i čuvaju svoju zajednicu. Ali u slobodnim društvima, njihovi napori uveliko će se oslanjati na mjere kao što je dijalog, protuargumenti, obrazovanje za

toleranciju i miroljubiv misionarski rad (*da'va*). Vršenje da've i pobijanje onih koji kleveću islam, naravno, nije ništa novo: to se veže za Kur'an i primjer Poslanika. Bilo je to goruće pitanje u kolonijalnom razdoblju: Abou-Bakr pokazuje, naprimjer, da kada je Muhammed 'Abduhu razmišljao o ajetu 2:256, on je bio zabrinut za suprostavljanje antiislamskoj propagandi argumentima. Danas, oni koji bi branili islam putem rasprave, obrazovanjem i misijskim radom, zaštićeni su ljudskim pravima o slobodi uvjerenja i izražavanja i mogu raditi u skladu s ovim zakonima, a ne protiv njih. U razvijanju načina organizovanja i institucionalizacije takvih napora u globaliziranom svijetu, oni mogu pronaći saveznike među drugim religijskim zajednicama i grupama za ljudska prava te postaviti zajednički cilj protiv predrasude i diskriminacije. Među izvorima na kojima se to može graditi, uočavamo, tokom prošle decenije, relevantne inicijative UN-a u ovoj oblasti, Akcioni plan iz Rabata o zabrani zagovaranja mržnje (2012.) i Vjera za prava – okvir za vjerske lidere (2017.). Također, primjećujemo inicijative kao što je Amanska deklaracija protiv *tekfira* i sektaških sukoba (2005.).

Postoje prepreke za takve saveze. Kao što sukob humanih religijskih ideala sa strogim religijskim kaznama postavlja dilemu koja predstavlja priliku za reformu, religijska reforma postavlja i svoje dileme. Sekularni reformatori mogu biti zabrinuti da oslanjanje na religijske argumente u javnim poslovima daje previše prostora za one koji podržavaju religijsku vladavinu i da delegitimizira sekularne glasove.

Ali ovo odražava činjenicu da su rasprave o ljudskim pravima u muslimanskim društvima često u procjepu između sekularnih i religijskih tabora; kao što su Mazhar i Moulvi otkrili, u Pakistanu, naprimjer, to sprječava otvorenu i iskrenu raspravu. To je žalosno: kako Abdullahi en-Na'im zaključuje, postoje sinergije koje se trebaju ostvariti između sekularizma, religije i ljudskih prava. Dokazi poput onih koji su ovdje navedeni jesu način da se premosti taj jaz i krene naprijed.

Uočavamo slične dileme i u samim religijskim reformizmima. Da li bi se reformatori trebali oslaniti na tradicionalni autoritet u pronalasku legitimiteta za postizanje ograničenih ciljeva koje vlast može podržati? Naprimjer, kao što je razmotreno, Mazhar i Moulvi imaju jake argumente da je pakistanski zakon o blasfemiji utemeljen na iskrivljavanju izvornog hanefijskog stanovišta za koje se tvrdi da ga zastupa. Iznoseći ovaj argument, oni ostaju unutar parametara tradicionalnog pravničkog argumenta, koji im omogućava, između ostalog, da se pozivaju na autoritet određenih pravnika, koji su tradicionalno prepoznati kao istaknuti, dok odbacuju neke druge ličnosti kao nekvalificirane za prakticiranje *idžtihada* (nezavisne pravne interpretacije). Kao što su Mazhar i Moulvi svjesni, ovaj pristup ima i prednosti i ograničenja. Jedno od ograničenja je da oslanjanje na izvorno hanefijsko stajalište opravdava samo skromne reforme: čini se da pravilo smrtne kazne za muslimana blasfemičara koji se ne pokaje i dalje važi.

Drugo je da dokaz isključuje iz razgovora one bez tradicionalnog autoriteta. Kao što Kecia Ali ističe u odvojenoj raspravi, mnogi muškarci i gotovo sve žene tradicionalno su isključeni iz redova nezavisnih pravnih

mislilaca (*mudžtehida*). Održavajući ovu tradiciju, reformatori bi sebe lišili dragocjenog resursa: „strastvene tuge i legitimnog bijesa žena, usmjerenog na konstruktivan način, umjesto potisnutog."

Da li bi reformatori umjesto toga trebali težiti demokratizaciji, kritiziranju i reinterpretaciji vjerskog znanja i samog autoriteta, promovirajući glasove s margine? Naš projekat ne daje odgovor. Naši saradnici imaju različite pristupe. Zaista, jedno poglavlje Mohsena Kadivara sistematski prikazuje dva pravca argumentacije, od kojih jedan djeluje unutar okvira tradicionalnog *idžtihada* i drugi se oslanja na temeljnu rekonstrukciju islamske pravne misli.

Muslimanski reformatori tek trebaju o takvim pitanjima kontinuirano pregovarati i o njima razmišljati dok nastoje izgraditi široku koaliciju i adekvatne strategije za promjenu. Cilj ovog projekta Koalicije iz Osla bio je da se oslobodi prostor u kojem se takve debate mogu odvijati, izgradi znanje koje je potrebno za rješavanje ovih pitanja s povjerenjem i učini ga dostupnim svima.

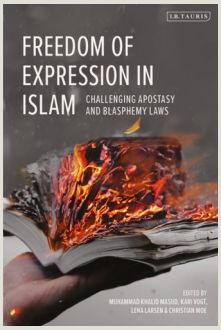
DALJE ČITANJE

- O ʻAbduhuu, v. Abou-Bakr, „Sloboda religije u kur'anskoj egzegezi".
- O Akcionom planu iz Rabata (2011, UN doc. A/HRC/22/17/Add. 4) i inicijativi *Vjera za prava*, v. https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomReligion/Pages/FaithForRights.aspx.
- Amanska deklaracija je dostupna na: https://ammanmessage.com.
- Za stavove Abdullaha en-Na'ima o religiji, odvajanju države i vjere i ljudskim pravima, v. „A Theory of Islam, state and society" [Teorija islama, društva i države], *NDIT*, str. 145–161.; „The Synergy and Interdependence of Human Rights, Religion and Secularism" [Sinergija i međuzavisnost ljudskih prava, religije i sekularizma] u *Human Rights and Responsibilities in the World Religions*, Joseph Runzo i dr. (ur.), (Oxford: Oneworld, 2003.), str. 27–49.
- O potencijalu i ograničenjima upotrebe tradicionalnih okvira, v. Mazhar i Moulvi, „Pluralnost, neslaganje i hegemonija", Ali, „Prelaženje svih granica" i Kadivar, „Ka uklanjanju", sve u *FEI*.

Misija Koalicije iz Osla jeste promoviranje slobode religije ili vjerovanja kao zajedničkog dobra za sve u svakom društvu. Ona to čini:

- pružanjem diskurzivnog prostora za naučnike, religijske vođe, državne službenike, stručnjake i aktiviste u istraživanju savremenih tema vezanih za slobodu religije ili uvjerenja,
- objavljivanjem naučnih istraživanja i materijala koji su izvori za one koji rade na unapređenju slobode religije i uvjerenja, te
- podučavanjem i izgradnjom kompetencija o slobodi religije i uvjerenja u saradnji sa partnerima.

U muslimanskim zemljama, zakoni o apostaziji i blasfemiji brane se argumentom da se temelje na islamskom šerijatu i da imaju za cilj zaštitu religije. Međutim, zakoni o blasfemiji i apostaziji mogu se koristiti i za suzbijanje mišljenja i debate te za uznemiravanje religijskih manjina u okviru i izvan islama.

Od 2012., projekt „Novi pravci u islamskoj misli: sloboda religije i izražavanja u islamu" (*New Directions in Islamic Thought: Freedom of Religion and Expression in Islam*) okupio je raznoliku grupu muslimanskih stručnjaka da raspravljaju o ovim slobodama u islamskom pravu i modernim muslimanskim društvima. Rezultat je knjiga (*Freedom of Expression in Islam: Challenging Blasphemy and Apostasy Laws*) [Sloboda izražavanja u islamu: osporavanje zakona o blasfemiji i apostaziji], na kojoj se temelji ovaj izvještaj.

Izvještaj je namijenjen kreatorima politike, zainteresovanim stranama i zagovornicima, kao resurs za razvoj argumenata za pravnu reformu zasnovanih na znanju.

The Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief
Norwegian Centre for Human Rights, University of Oslo
https://www.jus.uio.no/smr/english/about/id/oslocoalition/index.html